

Lotte Jensen
Adriaan Duiveman

Toekomst- gericht herdenken

Zeventig jaar na de Watersnoodramp

‘De natuur zwijgt niet. Nu niet. Toen niet.’ Mark Harbers, de toenmalige minister van Infrastructuur en Waterstaat, sprak deze woorden tijdens de herdenking van de Watersnoodramp in 2023.

In zijn rede blikte hij niet alleen terug op de hartverscheurende verhalen van mensen die de Ramp zelf hadden meegemaakt. Hij stond ook uitgebreid stil bij de relevantie van hun verhalen voor onze tijd. De overlevenden, aldus

Harbers, ‘vertellen ons wat natuurgeweld met ons kan doen. Hoe actueel het nog steeds is, zien we ook aan de kinderen die vandaag [...] aandacht [vragen] voor hoogwaterbescherming in tijden van klimaatverandering.’¹

Hoewel er een historische ramp werd herdacht, had Harbers het ook opmerkelijk veel over de toekomst. Een groot deel van Harbers’ speech ging namelijk over waterveiligheid in tijden van klimaatverandering. Zo verwees de minister onder meer naar de overstromingen van 2021 in Limburg, die door extreme regenval waren veroorzaakt. Hij stelde de vraag in hoeverre Nederland voorbereid is op deze extremere weersomstandigheden in de toekomst.

Hoosbuien zouden het land vaker gaan treffen, en hoe zat het met hitte en droogte? Blijven de dijken sterk als het heel lang droog blijft? Water- en kennisinstellingen zijn erop gericht om Nederland ook in de toekomst veilig te houden, zo verzekerde de minister zijn toehoorders. Elke dag wordt er gewerkt aan waterveiligheid, ‘voor nu en de generaties na ons’. Het zeventigste herdenkingsjaar van de Watersnoodramp kon op extra veel aandacht rekenen van journalisten. Behalve de nationale herdenking, die live op televisie werd uitgezonden, was er ook een speciaal *Watersnoodjournaal*. Verder maakte omroep NTR een documentaireserie, *Het water komt*, die wekelijks meer dan een miljoen kijkers trok.

Minister Mark Harbers van Infrastructuur en Waterstaat spreekt tijdens de 70-jarige herdenking van de Watersnoodramp. Foto: Watersnoodmuseum.

En dan waren er nog de tientallen gasten die aanschoven aan de talkshowtafels, honderden artikelen in lokale en nationale kranten, talloze radio-uitzendingen, boeken, tentoonstellingen, educatieve activiteiten op scholen en muzikale evenementen. Dat de aandacht zo groot was, had met meer te maken dan het ronde jaartal alleen. Zo leefde het besef dat het aantal mensen dat de Ramp zelf had meegemaakt, snel zou afnemen. Hun verhalen moesten nu verteld en gehoord worden. Maar daarnaast speelde de actualiteit én de toekomst een grote rol. Harbers was niet de enige die 1953 aan een actueel vraagstuk koppelde. Veel media legden de link met klimaatverandering en een stijgende zeespiegel. Was een soortgelijke ramp denkbaar in de komende eeuw, misschien al binnen decennia? Dit essay draait om de rol van toekomstvisies in het herdenken van historische rampspoed. We beginnen dit stuk met recente inzichten uit de *memory studies* ofwel herinneringsstudies. Deze tak van wetenschap bestudeert hoe sa-

menlevingen omgaan met het verleden. Onderzoekers traceren wat beklijft in het collectieve geheugen, wat wordt vergeten (bewust of niet) en welke cultuur- en tijdsgebonden mechanismen hierin een rol spelen. Aan de hand van hun inzichten laten we zien hoe de herinneringscultuur rond de Watersnoodramp zich heeft ontwikkeld. Deze delen we in drie fasen. De laatste, meest recente fase krijgt de meeste aandacht: de zeventigste herdenking van de Watersnoodramp. Deze springt er niet alleen uit vanwege de massale mediabelangstelling, maar ook vanwege de expliciete verbinding met zorgen over klimaatverandering. Dit toekomstgerichte herdenken, zo betogen wij, is nodig om de herinnering aan de Watersnoodramp levend te houden.

¹ Speech minister Harbers Nationale herdenking Watersnoodramp 1953, 1 februari 2023, gepubliceerd op: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2023/02/01/speech-minister-harbers-nationale-herdenking-watersnoodramp-1953-watersnoodmuseum---1-februari-2023> (geraadpleegd 19 juni 2025).

Concepten uit de memory studies

Dat de Watersnoodramp zo diep in het collectieve geheugen is gegrift lijkt vanzelfsprekend, maar dat is het niet.

De Nederlandse geschiedenis kent talrijke overstromingen. Veel van die rampen zijn echter in de vergetelheid geraakt. Denk maar eens aan de Allerheiligenvloed van 1570, de Kerstvloed van 1717, de Watersnood van 1809 of de Stormvloed van 1916. De verliezen bij deze rampen waren aanzienlijk, zowel in levens als materiële schade. Toch vormen ze geen ijkpunt in de geschiedenisles, in tegenstelling tot de Watersnoodramp van 1953.

Hoe kan dat? Voor het antwoord gaan we te rade bij de *memory studies*. Een belangrijk inzicht is dat media onontbeerlijk zijn voor het creëren van een herinneringscultuur. Ze spelen niet alleen een belangrijke rol door ten tijde van een ramp het nieuws te verspreiden en het saamhorigheidsgevoel te vergroten, maar ze zorgen er ook voor dat de desbetreffende gebeurtenis zich in het collectieve geheugen nestelt. Monumenten, herdenkingen, boeken, films, documentaires, liederen en tentoonstellingen houden de herinnering in stand, waardoor ze van generatie op generatie kunnen worden doorgegeven.² Een ramp kan, met andere woorden, de tand des tijds alleen overleven als er voldoende media-aandacht is rond en kort na de gebeurtenissen.

Daarmee ben je er echter nog niet. Een belangrijke voorwaarde is dat nieuwe generaties waarde hechten aan dat verleden en het relevant vinden om de desbetreffende gebeurtenis steeds opnieuw te herdenken. Herdenkingen zullen alleen in stand blijven wanneer mensen er betekenis aan geven. Verbindingen leggen met de actualiteit helpt daarbij. Denk bijvoorbeeld aan de nationale dodenherdenking op 4 mei, waarbij door de tijd heen steeds nieuwe accenten zijn gelegd. Herdenkingen gaan – we constateerden het zojuist al – nooit alleen maar over het verleden, maar ze zeggen ook altijd iets over de eigentijdse preoccupaties. Om onderdeel te worden van het nationale collectieve geheugen is echter nog iets van belang: een ramp moet onderdeel zijn van het nationale geschiedverhaal.

2 Astrid Erll, *Memory in Culture*. Translated by Sara B. Young. London: Palgrave Macmillan, 2011, 113–143.

3 Zie Canon van Nederland, venster '1 februari 1953. De Watersnood. Het gevaar van water', <https://www.canonvan-nederland.nl/nl/watersnood> (geraadpleegd op 18 augustus 2025).

4 Lotte Jensen, *Wij en het water: Een Nederlandse geschiedenis*. Amsterdam: De Bezige Bij, 17–19.

5 Piotr M. Szpunar en Karl M. Szpunar, 'Collective future thought: Concept, function, and implications for collective memory studies'. In: *Memory Studies* 9 (2016) 4, 376–389.

Nederlands Hervormde Kerk in Mitselwier: gedenksteen in oostgevel.
Foto: Wal, A.J. van der. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Dat is bij uitstek het geval met de Watersnoodramp van 1953.

Deze gebeurtenis past in het nationale narratief van de eeuwige strijd tegen het water in Nederland. De Watersnoodramp is zelfs uitgegroeid tot de ramp der rampen: 1953 fungeert als een ijkpunt in de Nederlandse geschiedenis en is opgenomen in de Canon van Nederland die leerkrachten op basisscholen doceren.³ Tijdens die lessen wordt ook een koppeling gemaakt met de Deltawerken die in de decennia daarna tot stand kwamen. Dit bouwwerk, dat ook wel tot de moderne wereldwonderen wordt gerekend, is een bron van nationale trots.

De totstandkoming ervan vult het nationale narratief op een positieve manier aan: de catastrofe was weliswaar groot, maar de schouders werden er gezamenlijk onder gezet om er beter uit te komen. Dit is het bekende *luctor et emergo-motief* (ik worstel en kom boven).⁴

Herinneren en herdenken zijn dus dynamische processen, waarbij mensen schakelen tussen het verleden en het heden. Daar komt nog een derde tijdsdimensie bij: de toekomst. Veel herdenkingsactiviteiten hebben ook een toekomstgericht karakter, in die zin dat ze het verleden aan een nog onbekende toekomst verbinden. De toekomst behoort dus net zozeer tot het domein van de *memory studies* als het verleden.⁵

Om te begrijpen hoe toekomstgericht herdenken werkt, zijn twee concepten uit de *memory studies* in het bijzonder nuttig: *prospective collective memory* – vooruitkijkende collectieve herinnering – en *memory anchor* – herinnerings-ijpunt of geheugenanker. Een collectieve *prospective memory* is een collectieve toekomstgerichte herinnering die bedoeld is om mensen tot handelen aan te sporen, bijvoorbeeld om een soortgelijke gebeurtenis in de toekomst te voorkomen. Deze term wordt onder andere gebruikt door Amerikaanse onderzoekers die constateerden dat media in Colorado de herdenkingen van lokale bosbranden aangrepen om het hedendaagse beleid te beïnvloeden.⁶ Wij vinden dit concept handzaam om de herdenkingen van de Watersnoodramp van 1953 in een breder kader te plaatsen. De herinnering aan deze ramp wordt namelijk ook steeds vaker aangegrepen om tot collectief handelen aan te zetten om een volgende ramp te voorkomen.

De speech van Harbers is daar een treffend voorbeeld van.

Een tweede bruikbaar concept is *memory anchor*: geheugenanker of herinneringsijpunt. De geografen Corinna de Guttery en Beate Ratter spreken van *memory anchoring* als iemand een gebeurtenis uit het verleden gebruikt om deze te koppelen aan het heden of een waarschijnlijke toekomst.⁷ Zij lieten zien dat de vijftigste herdenking van de overstroming in Hamburg uit 1962 werd ingezet om de stad weerbaarder te maken voor de toekomst. De 'houdbaarheidsdatum' van deze herinnering is volgens hen nog niet bereikt, maar ze wijzen erop dat er misschien nieuwe *memory anchors* nodig zijn om de risico's van klimaatverandering zichtbaarder te maken.

De herinnering aan 1962 is alleen gerelateerd aan het risico op overstromingen, maar de gevolgen van klimaatverandering zijn verstrekkender en kunnen ook met andere soorten rampen gepaard gaan, zoals extreme neerslag, droogte, branden of pandemieën. Zorgen over de toekomst kunnen er dus ook toe leiden dat mensen op zoek gaan naar nieuwe 'ankers' uit het verleden, die beter aansluiten bij problemen van deze tijd.

Stormvloed 1962 in Wilhelmshaven, Vogelhüttendeich 69 / Ecke Ilenbrook. Foto: Gerhard Pietsch.

⁶ Adrienne Kroepsch, Adrienne, Elizabeth A. Koebele, Dese-
rai A. Crow, John Berggren, Juhí Huda, en Lydia A. Lawhon,
'Remembering the Past, Anticipating the Future: Community
Learning and Adaptation Discourse in Media Commemorati-
ons of Catastrophic Wildfires in Colorado'. In: *Environmental
Communication* 12 (2018) 1, 132–147.

⁷ Corinna de Guttery en Beate Ratter, 'Expiry Date of a
Disaster: Memory Anchoring and the Storm Surge 1962 in
Hamburg, Germany'. In: *International Journal of Disaster
Risk Reduction* 70 (2022), 102719. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102719>.

Drie fases

**In de herinneringscultuur rond-
om de Watersnoodramp zijn drie
fases te onderscheiden. De eerste
periode begint direct na de Ramp
in 1953, de tweede van 1993 tot
en met 2022. De derde fase, ten
slotte, start met de herdenking in
2023.**

Fase 1: 1953 – 1992

Na de Watersnood volgde direct een hausse aan publicaties, artikelen en boeken. De bekendste is zonder twijfel het boek *De ramp*. Het kwam tot stand op initiatief van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels en werd gedrukt in een oplage van 675.000 exemplaren. Alle opbrengsten kwamen ten goede aan de slachtoffers van de Ramp. Het boek bevatte zwart-wit foto's met toelichtende teksten. Koningin Juliana schreef het voorwoord bij het herdenkingsboek. 'Moge deze uitgave', schreef ze, 'een klein monument vormen voor het saamhorigheidsgevoel van ons volk'.⁸ Er verscheen ook een stortvloed aan kinderboeken, zowel kort na de Ramp als in de decennia erna. Sommige daarvan groeiden uit tot bestsellers.

Dat geldt bijvoorbeeld voor de boeken van Klaas Norel, auteur van *Ik worstel en kom boven* (1953) en *Houen jongens!* (1953). Ze werden vele malen herdrukt. Bijzonder populair was ook *De kleine ark* (1953) van Jan de Hartog, dat in 1972 verfilmd werd. Van een latere datum is *Oosterschelde windkracht 10* (1976) van Jan Terlouw, dat minstens 38 herdrukken kende.

Gedichten gaven daarnaast uitdrukking aan het verdriet van nabestaanden. Het gedicht 'Watersnood' van Gerrit Achterberg uit 1957 groeide uit tot een monument in taal.⁹

Bronzen monumenten en plaquettes kwamen er ook, in de buurt bij begraafplaatsen, in dorpen en steden, en op dijken. Die tonen vaak moeders met hun kinderen; ze drukken de kwetsbaarheid van het menselijke bestaan uit.

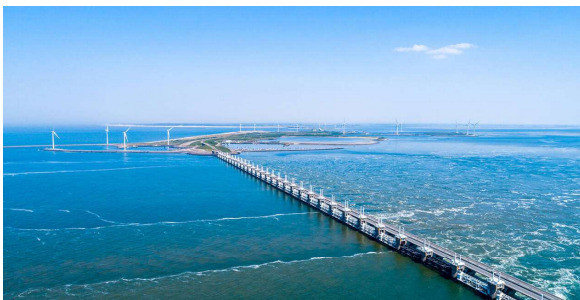
Dat geldt bijvoorbeeld voor het bekende beeld 'Beproefd maar niet gebroken' van Ad Braat, dat in 1970 bij de haven in Zierikzee werd geplaatst. Al dit soort 'plaatsen van herinnering' zijn bijeengebracht in het handzame overzichtswerk *De monumenten van de Watersnood*.

Nabestaanden konden (en kunnen) op deze plekken de Ramp gedenken.

⁸ De ramp. Nationale uitgave met een voorwoord van HM de Koningin. Amsterdam: Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, 1953.

⁹ Zie de bloemlezing met inleiding van Ad Zuiderent, *Na de watersnood*. Schrijvers en dichters en de ramp van 1953. Amsterdam: Querido, 2003, 27–28.

¹⁰ Marijke van Hamelsveld, Piet van der Have, Simon van der Haagen, *De monumenten van de watersnood 1953*. Uitgave van het Watersnoodmuseum te Ouwkerk. Zierikzee 2010. In 2016 verscheen een supplement bij deze uitgave.

“Elke historische dijk is in feite een monument dat herinnert aan een ramp – en aan het risico op een nieuwe overstroming. De Deltawerken zijn vanuit die optiek een megamonument.”

De eerste fase wordt gekenmerkt door drie aspecten. Ten eerste zetten schrijvers, dichters en kunstenaars allerlei herinneringsprojecten op, maar de herinneringscultuur was nog altijd kleinschalig. Herdenkingsceremonies bleven bijvoorbeeld lokaal en van een landelijke bijeenkomst was nog geen sprake.¹¹ Er waren wel vijfjaarlijkse stille tochten naar de begraafplaatsen en plaatselijke samenkomsten na 25 jaar, maar het verdriet werd vooral binnenskamers beleefd.¹² Overigens bleef het ook daar onbesproken. Het psychologisch trauma van de Watersnood was in veel families nog lang taboe.

Ten tweede was er wel één groot, landelijk project dat, op een manier, de Watersnoodramp herdacht: de Deltawerken. De zes dammen, vijf stormvloedkeringen en twee sluizen die het voormalig rampgebied moesten afsluiten van de zee werden immers gebouwd naar aanleiding van de Watersnoodramp. De Deltacommissie werd nog geen 17 dagen na de overstroming aangesteld. De Deltawet passeerde in 1958 in het parlement met de uitdrukkelijke wens om de Ramp nooit opnieuw te laten gebeuren. Elke historische dijk is in feite een monument dat herinnert aan een ramp – en aan het risico op een nieuwe overstroming. De Deltawerken zijn vanuit die optiek een megamonument.

Toch kan de Deltawerken een echte verwerking van 1953 ook in de weg hebben gezeten. Dat suggereert althans ethicus en theoloog Herman van der Kloot Meijburg.¹³ Hij stelt dat collectieve en persoonlijke trauma's van 1953 niet erkend werden, maar 'gecompenseerd' door de Deltawerken.

11 Zie ook Herman H. Van Der Kloot Meijburg, 'The Abuse of Trauma and Traumatic Experiences,' *Illness, Crisis & Loss* 12, nr. 3 (2004): 216-17, <https://doi.org/10.1177/1054137304265754>.
12 Haro Hielkema, 'Elke gemeente herdenkt de Ramp apart'. In: *Trouw* (29 januari 1993).
13 Van Der Kloot Meijburg, 'The Abuse of Trauma and Traumatic Experiences', 216-17.

Voorpagina van de Zierikzeesche Nieuwsbode, 2 februari 1953 (ZB, Krantenbank Zeeland).

Terwijl de basaltblokken in de riviermondingen werden gestort en de betonnen dammen verzezen moesten Nederlanders vooral naar de toekomst kijken, niet achterom. De Deltawerken werden een bron van nationale trots. Toch kwamen ze er niet voor niets: ze waren het antwoord op groot menselijk leed.

Ten slotte werd in de herinneringscultuur rond de Watersnood niet actief gezocht naar verantwoordelijken of zondebokken. De slachtoffers zelf hadden die behoefte in ieder geval niet. Als ze het al toeschreven aan menselijk falen, dan zag een deel van de bevolking de gebeurtenissen als een straf van God voor de zondigheid in de eigen gemeenschap.¹⁴ De seculiere media zochten evenmin naar verantwoordelijken. In de directe nasleep van de ramp was er één krant, het communistische dagblad *De Waarheid*, die de overheid beschuldigde van wanbeleid. Journalisten van andere kranten en de radio vermeden dat anti-overheidsgeluid. In plaats daarvan benadrukten ze, net als koningin Juliana, harmonie en saamhorigheid.

Dit uitblijven van beschuldigingen is opmerkelijk om twee redenen. Ten eerste hebben onderzoekers laten zien dat het zoeken van verantwoordelijken of zondebokken hoort bij het standaardpatroon van een crisisverloop.¹⁵ Mensen hebben behoefte, zo stellen ze, om iets of iemand de schuld te geven voor het leed. Ten tweede zullen we straks zien dat in de latere fases het zoeken van verantwoordelijken juist wel belangrijk wordt.

14 Selma Leydesdorff, 'When the water comes: Memories of survival after the 1953 flood', in *The Roots of Environmental Consciousness* (Routledge, 2000).
15 John Singleton, *Economic and Natural Disasters since 1900: A Comparative History*. Cheltenham, VK: Edward Elgar Publishing, 17-19.

Bijeenkomst tijdens de herdenking van de slachtoffers van de watersnoodramp in Dirksland, 1956. Foto: Watersnoodmuseum.

Herdenking van de Watersnoodramp in 1955.
Mensen verlaten de Nederlands Hervormde
Kerk in Fijnaart. Foto: Watersnoodmuseum.

Samengevat wordt de eerste fase gekenmerkt door landelijke media-aandacht, maar nationale herdenkingen blijven uit. Lokale gemeenschappen organiseren herdenkingsrituelen, maar het individuele leed blijft onderbelicht. Nederland kijkt vooral met trots naar de Deltawerken en, via deze futuristische betonnen kolossen, vooruit naar een veilige toekomst.

Fase 2: 1993 – 2022

In 1993, veertig jaar na de Ramp, vangt de tweede fase aan. Deze fase wordt gekenmerkt door nationalisering, institutionalisering en groeiende aandacht voor persoonlijke herinneringen.

In dat jaar kwam de eerste nationale herdenking tot stand. Koningin Beatrix legde bij deze gelegenheid een krans in Ouwerkerk op de plek waar het stroomgat werd gedicht. Daarna woonde ze in de Hervormde Kerk in Nieuwerkerk een plechtigheid bij. De NOS deed live verslag van deze nationale herdenking in een bijna drie uur durende uitzending.

Acht jaar later, in 2001, opende het Watersnoodmuseum in Ouwerkerk op Schouwen-Duiveland zijn deuren. Ook dat was een belangrijk moment in de nationale verankering van de herdenkingscultuur. Het museum is gevestigd in de vier caissons die werden gebruikt om stroomgaten te dichten. De betonnen constructies werden vervolgens in 2003, vijftig jaar na de Ramp, tot Nationaal Monument Watersnood uitgeroepen. Op de dijk naast het museum verrees bovendien een monument, ontworpen door Gust Romijn. Daarmee was de 'verankering' van dit verleden als het ware definitief. Er kwam nog een tweede monument bij, in het museum.

Gust Romijn, monument voor de Watersnoodramp.
Foto: Opschouwenduiveland.nl

Daar is sinds 2009 het multimediale 1835 + 1 te zien.¹⁶ De namen van slachtoffers golven over het blauwzwarte water in witte letters op rusteloos water, terwijl je naar de verhalen van vrienden en nabestaanden over de verdrinkenen kunt luisteren. Dat die nabestaanden hun verhaal vertellen is ook een duidelijke breuk met de eerste fase.

In het boek *De ramp: Een reconstructie*, nog net uitgebracht in 1992, verzamelde journalist Kees Slager getuigenissen van tweehonderd overlevenden. Dit waren nadrukkelijk 'gewone mensen': geen burgemeesters, geen politici, geen helden, maar de 'landarbeiders en vissers' die in hun huizen werden overvallen door de zee.

¹⁶ Het is ontworpen door Koert Davidse en Roel Wouters en is een productie van Serious Film: <https://www.seriousfilm.nl/projects/18351-the-monument/> (geraadpleegd op 19-6-2025).

Het multimediale project 1835+1 van filmmaker Koert Davids, waarmee slachtoffers van de watersnoodramp een stem krijgen, opende in 2009 in het Watersnoodmuseum.

Verhalen die door de jaren heen zijn verzameld van nabestaanden, vrienden en kennissen van slachtoffers van 1953 en die vervolgens, ingelezen door een mannenstem, als geluidsbestand te horen zijn. Foto: Watersnoodmuseum.

Koningin Beatrix legt een krans bij de vier Phoenix-caissons in Ouwkerk tijdens de Nationale Herdenking in 1993. Het is voor het eerst dat de Ramp op nationaal niveau herdacht wordt. Foto: Pieter Honhoff.

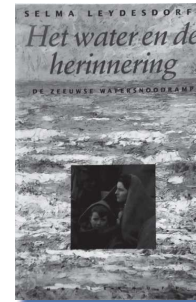
Slagers boek is vele keren herdrukt en nog altijd verkrijgbaar. Zijn aanpak, 'gewone' slachtoffers interviewen, werd overgenomen door andere journalisten en musea.

Een andere belangrijke publicatie was *Het water en de herinnering* uit 1993 van historicus Selma Leydesdorff. Ook zij sprak met tientallen slachtoffers en nabestaanden en probeerde te reconstrueren hoe herinneren werkt. Ze wijst erop dat het geheugen een samenspel tussen individueel en collectief herinneren vormt: gaten in het geheugen worden aangevuld door wat algemeen bekend wordt verondersteld.

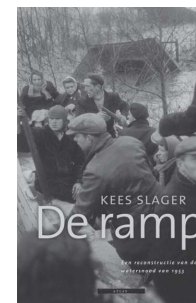
Soms lopen herinneringen van de ene traumatische gebeurtenis (de Tweede Wereldoorlog) naadloos over in de andere (de Watersnoodramp). Mensen vallen bovendien vaak terug op een bekend begrippenkader, zoals de Bijbel, om woorden te geven aan de herinnering.

De verdienste van Leydesdorff was dat ze niet alleen de slachtoffers een stem gaf, maar dat ze ook liet zien dat herinneren een complex proces is dat tijds- en cultuurgebonden is.

In de tweede fase onderzochten journalisten en wetenschappers de ervaringen van individuele slachtoffers. Een andere verandering ten opzichte van de eerste fase, was dat de beschuldigende vinger nu wel werd gewezen. In ieder geval door Slager. 'Tot in het parlement toe,' schreef de journalist, 'werd na de ramp gezegd dat het nú geen tijd was voor het stellen van schuldvragen. Dat diende "op een passend moment" aan de orde te komen. Een moment dat nooit kwam.' Uit Slagers getuigenissen bleek echter dat burgemeesters hun plichten hadden verzaakt en dat burens heus niet altijd even onbaatzuchtig waren geweest.

17 Selma Leydesdorff, *Het water en de herinnering*. De Zeeuwse watersnoodramp. Amsterdam: Meulenhoff, 1993.

18 Kees Slager, *De ramp*: Een reconstructie. Goes: De Koperen Tuin, 1992, 5.

Volgens literatuurwetenschapper Ann Rigney komt een herinneringscultuur tot stand via bepaalde, terugkerende mechanismen. Zo is deze per definitie selectief en convergeert deze door de tijd heen.¹⁹ Dat betekent dat een gemeenschap maar een deel van de gebeurtenissen kan (en wil) onthouden en dat deze gebeurtenissen worden samengevoegd tot coherente, niet al te tegenstrijdige beelden. Herhaling van deze beelden maakt dat er patronen ontstaan. Die selectie en convergentie lijkt hier, in de tweede fase, maar deels plaats te vinden. In de tweede fase zien we namelijk twee bewegingen die met elkaar in spanning staan.

Eenzijds wordt 1953 ervaren als een nationale herinnering. Het is een gebeurtenis waar niet alleen Zeeuwen en West-Brabanders zich mee verbonden voelen, maar ook Groningers en Noord-Hollanders. Anderzijds is er steeds meer aandacht voor de minder heroïsche en harmonieuze kant van de Watersnoodramp. Daarin is er ruimte voor herinneringen die niet passen binnen het tot dan toe vertelde verhaal van eenheid en samen-de-schouders-eronder. In fase 2 is de herinnering aan 1953 dus nationaler én diverser, collectiever én individueler, verbindender én schuldiger. Maar bovenal is er meer continue aandacht voor de ramp, mede dankzij de oprichting van het Watersnoodmuseum dat gedurende het hele jaar veel binnen- en buitenlandse bezoekers trekt.

19 Ann Rigney, 'Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory'. *Journal of European Studies* 35, nr. 1 (2005): 011-028, <https://doi.org/10.1177/0047244105051158>.

"Eenzijds wordt 1953 ervaren als een nationale herinnering. Het is een gebeurtenis waar niet alleen Zeeuwen en West-Brabanders zich mee verbonden voelen, maar ook Groningers en Noord-Hollanders. Anderzijds is er steeds meer aandacht voor de minder heroïsche en harmonieuze kant van de Watersnoodramp."

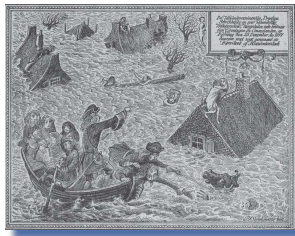
Fase 3: 2023 – nu

De derde periode, waarin we ons nu nog bevinden, begint met de zeventigste herdenking in 2023. Deze was vele malen grootser dan voorgaande jaren: de mediabelangstelling was overweldigend. Dat had alles te maken met het besef dat steeds minder mensen kunnen navertellen wat er toen is gebeurd. Hun verhalen en herinneringen moesten verteld en gehoord worden, nu het nog kon. Behalve de overweldigende media-aandacht was er nog iets opmerkelijks aan de hand. De herdenking stond voor een belangrijk deel in het teken van de toekomst. Daarmee paste deze in een bredere trend.

De zeventigste herdenking: toekomstgericht herdenken

De laatste jaren is er sprake van een ware hausse aan overstromingsherdenkingen. Zo werd in 2017 in de provincie Groningen de Kerstvloed van 1717 uitgebreid herdacht. Tussen de 11.000 en 14.000 mensen verloren bij die ramp het leven. Een grote ramp dus, dat zeker, maar ook een ramp die tot 2017 grotendeels vergeten was.

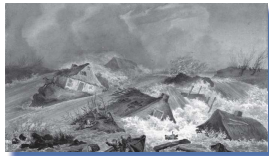
Vier jaar later, in 2021, stonden tal van organisaties, waaronder kennisinstellingen en musea, stil bij het feit dat zeshonderd jaar eerder de regio Dordrecht onder water liep tijdens de Sint-Elisabethsvloed (1421). En zeer recent, in 2025, waren er tal van manifestaties rond de tweehonderdste herdenking van de Stormvloed van 1825. Met televisie- en radiodocumentaires, het gezamenlijk klokkenluiden in de provincies Overijssel en Friesland en een item in het NOS-journaal, was de aandacht ongekend groot. Dat is des te opmerkelijker omdat er in de twee eeuwen hiervoor nauwelijks aandacht voor deze 'grootste natuurramp' van de negentiende eeuw was.²⁰

Kerstvloed 1717, gravure

Sint-Elisabethsvloed 1421, gravure

Stormvloed 1825, gravure

20 De herinneringscultuur rondom deze rampen wordt besproken in Lotte Jensen, Rampen. Een nieuwe geschiedenis van Nederland. Amsterdam: Prometheus, 2024.

Al die herdenkingen hebben iets met elkaar gemeen: in de media werd uitgebreid stilgestaan bij de betekenis van dat verleden voor het heden. De betrokkenen organisatoren, journalisten en publicisten legden stevast een link met klimaatverandering, zeespiegelstijging en extremer weer. Zo initieerde de provincie Groningen naar aanleiding van de Kerstvloedherdenking een kunstroute langs de kustlijn. Daarvoor nodigde zij internationale kunstenaars uit verschillende landen uit, die regelmatig met overstromingen te kampen hebben, zoals Japan, de Verenigde Staten en Indonesië. Ook Duitse en Scandinavische kunstenaars deden mee. De provincie wilde op die manier het belang van een gezamenlijk klimaatakkoord onder de aandacht brengen.

In het kader van de herdenking van de Sint-Elisabethsvloed organiseerden lagere scholen uit de regio Dordrecht vlottenbouw- en evacuatiewedstrijden. Bij de herdenkingsactiviteiten rond 1825 was de meest gestelde vraag of een dergelijke ramp opnieuw zou kunnen gebeuren. Tijdens een symposium in Kampen op 5 februari 2025, waarbij ook de Deltacommissaris aanwezig was, werden bewoners van de streek aangemoedigd actief mee te denken over de toekomstige klimaatopgaven in de Overijssel Delta. Dit type activiteiten maakt opnieuw duidelijk dat herdenkingen niet alleen over het verleden, maar ook over het heden en de toekomst gaan.

Zeventigste herdenking van de Watersnoodramp bij het Watersnoodmuseum. Foto: Watersnoodmuseum.

Zeventigste herdenking van de Watersnoodramp bij het monument van Gust Romijn. Foto: Watersnoodmuseum.

Dat gold ook voor de zeventigste herdenking van de Watersnoodramp.²¹ In januari en februari 2023 werd er veel georganiseerd, geschreven en gepubliceerd rond de herdenking van de Watersnoodramp. Misschien wel meer dan ooit. We hebben een aantal van deze 'herinneringsprojecten' geanalyseerd. Onze criteria waren dat ze (1) waren gemaakt door journalisten, (2) een groot bereik hadden en (3) aandacht gaven aan klimaatwetenschappers. Het gaat dan om het *Watersnoodjournaal* van de NOS – vijf avonden lang een item na het Achtuurjournaal –, om een YouTube-docu voor jongeren van NOS Stories, om de NTR-reeks *Het water komt* en om de podcast-serie *Boven water* van dagblad NRC.

Daarnaast keken we naar een essay van Rutger Bregman dat al eerder, in 2020, verscheen en waarin de Watersnoodramp een grote rol speelde. Dit pamflet, getiteld *Het water komt: Een brief aan alle Nederlanders*, werd gratis rondgestuurd door de Postcodeloterij. Het had daardoor een groot bereik en het maakte ook veel los in de media. Hoewel het niet specifiek verscheen voor de zeventigste herdenking, menen we dat veel verhalen en motieven die in de latere herinneringsprojecten terugkwamen voortkomen uit Bregmans werk.

Door getuigen aan het woord te laten maken ze duidelijk dat het verdriet nog altijd gevoeld wordt.

In deze herinneringsprojecten vonden we drie vaste elementen. Ze benadrukken een 'continuïteit van ervaring' door de decennia heen, ze presenteren alternatieve geschiedenissen en, ten slotte, ze vergelijken de situatie van toen met nu.

Actueel leed

Ten eerste benadrukken programma- en podcastmakers dat het leed van 1953 nog altijd actueel is.

Door getuigen aan het woord te laten maken ze duidelijk dat het verdriet nog altijd gevoeld wordt. Het feit dat de overlevenden zicht- en hoorbaar moeite hebben met het praten over hun ervaringen, versterkt juist het besef dat wat ze mee hebben gemaakt nog altijd impact heeft.

Echter, de overlevenden zijn op hoge leeftijd en hun aantal neemt af.

Om die reden interviewden journalisten ook nakomelingen en, in de podcast NRC-podcast *Boven water*, zelfs de huidige bewoners van een huis van een getroffen familie.

Via plekken, familieverbanden en herinneringen blijft de Ramp actueel.

²¹ Zie hiervoor ook Adriaan Duiveman & Lotte Jensen, 'Warned by the Past How Dutch Media Commemorate the 1953 North Sea Flood as a Future Climate Catastrophe'. In: *International Journal of Disaster Risk Reduction* 120 (2025) 105338, <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2025.105338>.

De journalisten leggen ook expliciet een verband met hedendaagse watersneden. Zo koppelen de makers van de NOS Stories docu en de NRC-podcast het leed van 1953 aan de veel recentere overstroming in Limburg. NOS Stories-presentator Danny Simons introduceert een interview met een jongere uit Valkenburg als volgt: 'In Limburg – ik ben nu in Valkenburg – hadden ze in 2021 wel iets soortgelijks. Al was dat lang niet zó erg; Nederland bracht het er toen redelijk goed vanaf. Er vielen toen in ons land geen doden.' Na het interview vraagt Simons, ditmaal als voice-over: 'Lijken zijn [de geïnterviewde's] ervaringen een beetje op die van de mensen die de Watersnoodramp in 1953 hebben meegemaakt?' De docu geeft vervolgens nergens expliciet antwoord op die vraag, maar wil impliciet wel degelijk de connectie maken. In de NRC-podcast *Boven water* worden de ervaringen van de Watersnood en Limburg ook naast elkaar gepresenteerd. Op een bepaald moment worden geluidsfragmenten zelfs zo geknipt dat de getuigenissen van 1953 en 2021 door elkaar lopen.

Alle herinneringsprojecten benadrukken dat de ervaring van overstromingen nog altijd actueel is. Ze benadrukken de 'continuïteit van ervaring', het idee dat het leed van toen door de decennia heen echoot, maar ook dat het opnieuw ervaren kan worden in soortgelijke gebeurtenissen. Wat in 1953 gebeurde kwam, op een manier, terug in 2021. En, zo maken de herinneringsprojecten duidelijk, het kan ook zo weer ervaren worden.

Bloemlegging tijdens de zeventigste herdenking van de Ramp. Foto: Watersnoodmuseum.

Alternatieve geschiedenissen

Ten tweede vertelden de journalisten, impliciet en expliciet, over alternatieve geschiedenissen. Die wat-als-verhalen heten, met een technische term, contrafactische geschiedenissen. Wat als schipper Arie Evergroen zijn 18-meter-lange schip niet in het 15-meter-brede gat in de dijk bij Nieuwerkerk aan de IJssel had kunnen varen? Wat als het KNMI wel 's nachts had kunnen uitzenden? Hoeveel slachtoffers waren er dan meer geweest? En hoeveel minder?

In het *Watersnoodjournaal* van de NOS wordt het heldenverhaal van Evergroen herverteld. De programmamakers benadrukken dat binnen de dijkkring die de schipper had gered niet minder dan drie miljoen mensen woonden. Op een geanimeerd kaartje laten ze het gebied tussen Den Haag, Leiden en Rotterdam blauw kleuren. Maar de makers van de herinneringsprojecten benadrukken niet alleen hoeveel slachtoffers gespaard zijn gebleven.

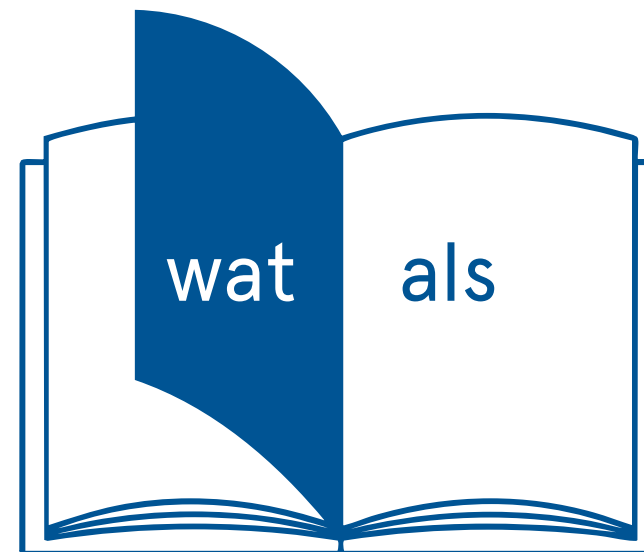

“De ingenieur had al jaren gewaarschuwd voor de slechte staat van de dijken. Met geavanceerde modellen had hij de grote risico’s op doorbraken en de gevolgen daarvan berekend. Hij vond echter geen gehoor bij zijn leidinggevendenden bij Rijkswaterstaat.”

Ze laten ook zien wat er mis is gegaan. Zo vertellen ze over de bureaucratie die voorkwam dat het KNMI 's nachts een noodsignaal uitzond via de radio. Journalisten stippen ook aan dat burgemeesters en andere autoriteiten niet altijd adequaat reageerden.

De belangrijkste alternatieve geschiedenis die alle herinneringsprojecten verbindt is die van Johan van Veen. De ingenieur had al jaren gewaarschuwd voor de slechte staat van de dijken. Met geavanceerde modellen had hij de grote risico’s op doorbraken en de gevolgen daarvan berekend. Hij vond echter geen gehoor bij zijn leidinggevendenden bij Rijkswaterstaat. In hun herinneringsprojecten vragen de journalisten zich hardop af wat er gebeurd was als er wel naar Van Veens waarschuwingen was geluisterd en als de ingenieur al eerder zijn Deltawerken had kunnen uitvoeren.

Installatie Deltacommissie. Dr. Ir. J. van Veen, hoofdingenieur bij de Rijkswaterstaat, secretaris van de Deltacommissie, 21 februari 1953. Foto: Noske, J.D. / Anefo. Nationaal Archief.

In de NTR-reeks *Het water komt* bezoekt presentator Winfried Baijens bijvoorbeeld De Braakman, een zeearm van de Westerschelde die Van Veen al wel had mogen dichten in 1952. Het dorp Philippine, dat erachter lag, kwam ongeschonden door de Watersnoodramp heen. Dankzij die afsluiting. Had Van Veen, als hij maar de kans had gehad, heel Zeeland en Brabant zo kunnen redden? Deze alternatieve geschiedenis komt, in verschillende vormen, terug in alle herinneringsprojecten. De kritische kijker kan zich afvragen of deze contrafactische geschiedenis wel realistisch is. Je kan immers tegenwerpen dat, zo vlak na de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog, er überhaupt geen geld was voor een project van deze omvang.

Of dat het zoveel tijd had gekost, dat het alsnog te laat was geweest. Het slotstuk van de Deltawerken, de Maeslantkering, werd immers pas 39 jaar na de Deltawet afgerond. Hoe dan ook, deze alternatieve, contrafactische geschiedenissen denaturaliseren de Watersnoodramp. De programmamakers benadrukken ermee dat de rampspoed niet het gevolg was van zomaar een springtij en een storm, maar van menselijke actie. Of, beter nog: van menselijke inactiviteit. Doordat de bevoegde instanties verzaakten te doen wat ze hadden moeten doen, eiste de storm en het springtij zoveel slachtoffers. Met de twee net genoemde elementen is het voor de makers mogelijk om het derde, laatste element te introduceren: de vergelijking met de klimaatcrisis.

Toekomstig 1953

1953 was geen klimaatramp. Toch betogen de journalisten dat de Watersnoodramp iets te zeggen heeft over het lot dat ons, mogelijk, in de toekomst wacht. De Watersnoodramp was niet zomaar natuurgeweld, zo stellen ze, maar het gevolg van menselijk falen. Op eenzelfde manier is ook de klimaatcrisis onze eigen verantwoordelijkheid. Alle bestudeerde herinneringsprojecten maken deze claim. En als we niet oppassen, gaat dat hetzelfde leed opleveren als 1953. Of erger nog, het einde van Nederland. Alle bestudeerde herinneringsprojecten verwijzen op een manier naar een apocalyptische toekomst. Met apocalyptisch bedoelen we een toekomst waarin het leven in Nederland niet langer mogelijk is door klimaatverandering. Journalisten extrapoleren daarin 1953. Via 1953 beeldden ze een ramp in die nog groter is dan de Watersnoodramp. Wat nu als het niet alleen in Zeeland en West-Brabant plaatsvindt, maar aan heel de Nederlandse kust?

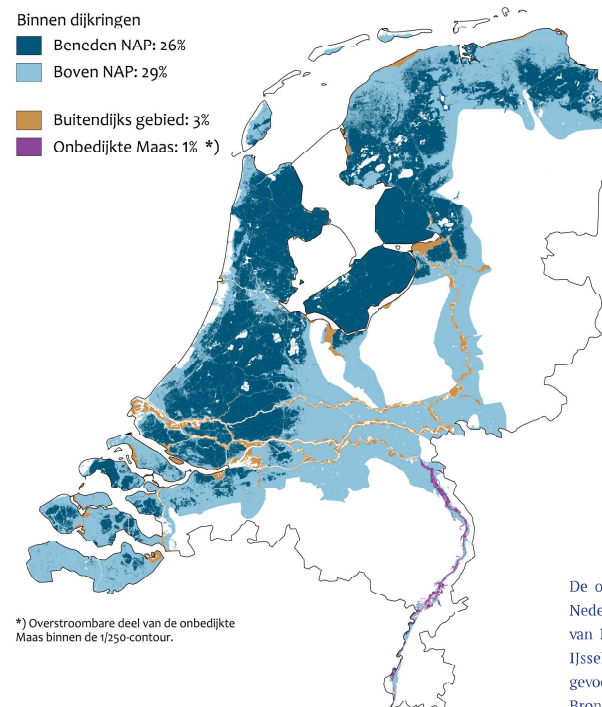
Echter, geen van de herinneringsprojecten stelt dat deze toekomst onvermijdelijk is. In plaats daarvan presenteren journalisten en wetenschappers het als een mogelijke toekomst die we, als we ons best doen, nu nog kunnen voorkomen. Net als 1953 te voorkomen was geweest als de ambtenaren en politici maar geluisterd hadden naar Johan van Veen, moeten we nu ook luisteren naar de alarmsignalen van hedendaagse wetenschappers.

Presentator Herman van der Zandt vat het als volgt samen in de laatste aflevering van het Watersnoodjournaal: 'Zeventig jaar na de grootste natuurramp die ons land in de afgelopen eeuwen heeft getroffen, ligt de bal weer aan onze helft. En we kunnen niet zeggen dat we niet waren gewaarschuwd.' Luister naar de waarschuwingen, dat lijkt een simpele les. Maar wanneer journalisten en wetenschappers deze moeten uitwerken blijkt het een stuk ingewikkelder. Want wat moeten we nu precies leren van de Watersnoodramp?

Zelfde geschiedenis, verschillende lessen

Het TV-programma *70 jaar na de Watersnood*, uitgezonden door de NOS naar aanleiding van de herdenking, eindigt met een uiteenzetting van vier scenario's voor Nederland. In een van die scenario's bouwen we een eiland voor de Nederlandse westkust als golfbreker. In een andere leren we 'meer leven met het water', legt klimaatwetenschapper Marjolijn Haasnoot de kijkers uit, 'op sommige plekken gaan we [dan] ook niet meer bouwen'. Verder noemt ze zilte landbouw en drijvend wonen als oplossingen. Deze scenario's zijn ontwikkeld door Haasnoots Delftse hydrologendenktank Deltares. Ze duiken op in het Nederlandse klimaatdebat en zo ook, expliciet en impliciet, in de herinneringsprojecten.

Overstromingsgevoelig gebied

De overstromingsgevoelige gebieden van Nederland: 59% van het landoppervlak van Nederland (dus exclusief Waddenzee, IJsselmeer en ander open water) is gevoelig/kwetsbaar voor overstromingen. Bron: Planbureau voor de Leefomgeving.

Een terugkerende vraag is in hoeverre we klimaatverandering met techniek kunnen opvangen – met waterwerken en zelfs geo-engineering – of dat we ons nederiger moeten opstellen tegenover de natuur. In het eerste geval kunnen we de Deltawerken als voorbeeld nemen: met vernuft, daadkracht en flinke financiële investeringen redden we ons wel. In het laatste geval moeten we de zeespiegelstijging en extremer weer heel anders gaan benaderen. Dat laatste vindt bijvoorbeeld de Utrechtse Maarten Kleinhans.

In het essay *Het water komt* van Rutger Bregman speelt Kleinhans een belangrijke rol. Net als Van Veen berekent Kleinhans overstromingskansen met geavanceerde wiskundige modellen. En net als Van Veen heeft Kleinhans het idee dat zijn waarschuwingen maar niet gehoord worden. Bregman voert hem dan ook op als een hedendaagse Van Veen, een label dat Kleinhans omarmt. 'Zonder me met hem te willen meten,' zegt de geoloog, 'voel ik me in Van Veen's rol als dr. Cassandra gedrukt.' Dr. Cassandra was een pseudoniem van Van Veen.

“En net als Van Veen heeft Kleinhans het idee dat zijn waarschuwingen maar niet gehoord worden. Bregman voert hem dan ook op als een hedendaagse Van Veen, een label dat Kleinhans omarmt. ‘Zonder me met hem te willen meten,’ zegt de geoloog, ‘voel ik me in Van Veens rol als dr. Cassandra gedrukt.’”

De overeenkomsten tussen Kleinhans en Van Veen houden echter wel op als het gaat om de oplossingen die zij voorstellen. Voor Van Veen waren de Deltawerken nog maar het begin. Hij plaatste ze binnen een driestappenplan waarin de gehele Nederlandse Delta uiteindelijk zou worden afgedamd. De eerste stap, de Afsluitdijk, was al voltooid. De tweede was het Deltaplan, waarmee begonnen werd. De derde, ten slotte, was het compleet afsluiten van de Waddenzee. De Nederlandse geschiedenis, zo betoogde Van Veen, was voltooid als het land niet meer in open verbinding staat met de gulzige oceaan.²² Kleinhans betoogt nu juist het diametraal tegenovergestelde. In opiniestukken en publieke lezingen pleit hij juist voor het laten overstromen van grote delen van Nederland zodat sedimentatie het land natuurlijk ophooft. Terwijl Van Veen de delta wilde afdammen, wil Kleinhans haar juist opengooien. De herinneringsprojecten tonen een grote bewondering voor Van Veen en zijn Deltawerken en tegelijkertijd flirten de journalisten en wetenschappers met ideeën die regelrecht tegen die erfenis ingaan.

Onze klimaatcrisis kent geen precedent. Er waren klimatologische schommelingen in het verleden – denk aan de Kleine IJstijd –, maar deze werden niet veroorzaakt door menselijk toedoen. Wat ons nu precies te wachten staat (en hoeveel we daar nog van kunnen voorkomen) blijft onzeker, net als wat we moeten doen om ons erop voor te bereiden. In deze situatie grijpen we terug naar het bekende verleden om bevreemdende toekomsten in te beelden. Dat is logisch en goed, maar het levert ook moeilijkheden op. Je kunt namelijk uit dezelfde geschiedenis verschillende lessen trekken.

22 Adriaan Duiveman, ‘Draining the Past: The Dutch Delta Works as History’s Climax in Johan van Veen’s Dredge, Drain, Reclaim (1948–1962)’. *International Journal for History, Culture and Modernity* 12, no. 3 (2024): 295–326.

Kinderen leggen bloemen bij het monument tijdens de 70-jarige herdenking in 2023. Foto: Watersnoodmuseum.

“Het verleden, ook
die van een ramp,
krijgt betekenis
in het licht van de
toekomst.”

Tot slot: herdenken in de toekomst

Hoe ziet een toekomstige watersnood eruit? De makers van de TV-serie *Als de dijken breken* (2016) probeerden die vraag te beantwoorden. Met special effects en computeranimaties laten ze de Randstad on-derlopen. Maar vlak voordat dat gebeurt, staan premier en vicepremier achter een raam te discussiëren over het wel of niet evacueren van dijkkring 14. Het komt met bakken uit de hemel; regenrivieren slingeren als slangen over het glas naar beneden. ‘Wist jij,’ vraagt de vicepremier, ‘dat we de afgelopen tien jaar twee keer een 53’er hebben gehad?’²³

Één zinnetje uit een script, maar toch veelbetekenend. De verbeelding van toekomstige rampen wordt onwillekeurig en automatisch gekleurd door beelden en verhalen uit het verleden. Met overstromingen is dat niet anders. Voor hedendaagse Nederlanders is er één ijkpunt: de Watersnoodramp van 1953. Recente overstromingen, zelfs als ze in hooggelegen Limburg gebeuren, worden gekoppeld aan die ene ramp der rampen. En wie de toekomst verbeeldt, laat zich bewust of onbewust inspireren door datzelfde geheugenanker.²⁴

Na het herdenkingsjaar 2023 waren de herdenkingen van de Watersnoodramp kleinschaliger. De toekomstgerichte tendens wordt echter doorgezet. In 2025 gaf de kinderburgemeester van Schouwen-Duiveland, Maud Kok, een toespraak bij de herdenkingsceremonie in Ouwerkerk. ‘We leven nog steeds met het water,’ sprak ze, ‘en we hebben zorgen over de toekomst. Hoe moet het als de zee verder stijgt? [...] Hoe lang kunnen we de dijken nog verhogen?’²⁵ Dat zijn ‘vragen voor grote mensen’, zei ze, maar ook vragen waar kinderen zich zorgen om maken. ‘Juist omdat we de geschiedenis in onze omgeving kunnen zien, horen en voelen. Juist omdat we niet willen dat de geschiedenis zich herhaalt.’ De kinderburgemeester gebruikt 1953 dus als *prospective collective memory*: een herinnering die moet leiden tot actie in het heden. Kok laat zien dat het verleden, ook die van een ramp, betekenis krijgt in het licht van de toekomst. Daarmee sluit haar betoog naadloos aan bij de speech van Harbers in 2023: we herdenken het verleden, met het oog op (een onzekere) toekomst.

²³ Dank aan Bram De Ridder voor deze referentie.

²⁴ Zie ook Adriaan Duivenman, *Via verledens vooruit*. Green paper: Zeespiegeltoekomst en watererfgoed. Corvus Historical Consultancy, voor het Watersnoodmuseum, Ouwerkerk, publicatiedatum 13 februari 2025, https://www.corvushe.be/_files/ugd/f76873_c1b6fdb-60a6f4d5b82b63f8632d7c456.pdf.

²⁵ ‘Dit was de herdenking van de Watersnoodramp in Ouwerkerk’, Omroep Zeeland, 1 februari 2025, <https://www.omroepzeeland.nl/nieuws/17197361/lees-te-rug-dit-was-de-herdenking-van-de-watersnoodramp-in-ouwerkerk>.

Literatuurlijst

Bregman, Rutger, Het water komt. Amsterdam: De correspondent: 2020.

Canon van Nederland, venster '1 februari 1953. De Watersnood. Het gevaar van water', <https://www.canonvannederland.nl/nl/watersnood>.

De ramp. Nationale uitgave met een voorwoord van HM de Koningin. Amsterdam: Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, 1953.

Duiveman, Adriaan, 'Draining the Past: The Dutch Delta Works as History's Climax in Johan van Veen's Dredge, Drain, Reclaim (1948–1962)'. *International Journal for History, Culture and Modernity* 12, no. 3 (2024): 295–326.

Duiveman, Adriaan, Via verledens vooruit. Green paper: Zeespiegeltoekomst en watererfgoed.

Corvus Historical Consultancy, voor het Watersnoodmuseum, Ouwerkerk, publicatiedatum 13 februari 2025, https://www.corvushc.be/_files/ugd/f76873_c1b6fdb60a6f4d5b82b63f8632d7c456.pdf.

Duiveman, Adriaan en Lotte Jensen, 'Warned by the Past How Dutch Media Commemorate the 1953 North Sea Flood as a Future Climate Catastrophe'. In: *International Journal of Disaster Risk Reduction* 120 (2025) 105338, <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2025.105338>.

Erll, Astrid, *Memory in Culture*. Translated by Sara B. Young. London: Palgrave Macmillan, 2011.

Grutty, Corinna de en Beate Ratter, 'Expiry Date of a Disaster: Memory Anchoring and the Storm Surge 1962 in Hamburg, Germany'. In: *International Journal of Disaster Risk Reduction* 70 (2022), 102719, <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102719>.

Hamelsveld, Marijke van, Piet van der Have en, Simon van der Haagen, *De monumenten van de watersnood 1953*. Uitgave van het Watersnoodmuseum te Ouwerkerk. Zierikzee: Watersnood Museum Ouwerkerk, 2010.

Hamelsveld, Marijke van Piet van der Have en Simon van der Haagen, *De monumenten van de watersnood 1953*. Supplement bij de uitgave van 2010. Zierikzee: Watersnoodmuseum Ouwerkerk, 2016.

Harbers, Henk, Speech bij Nationale herdenking Watersnoodramp 1953 bij Watersnoodmuseum. 1 februari 2023, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2023/02/01/speech-minister-harbers-nationale-herdenking-watersnoodramp-1953-watersnoodmuseum---1-februari-2023>.

Hielkema, Haro, 'Elke gemeente herdenkt de Ramp apart'. In: *Trouw* (29 januari 1993).

Jensen, Lotte, *Wij en het water: Een Nederlandse geschiedenis*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2022.

Jensen, Lotte, *Rampen. Een nieuwe geschiedenis van Nederland*. Amsterdam: Prometheus, 2024.

Kloot Meijburg, Herman H. van der, 'The Abuse of Trauma and Traumatic Experiences'. *Illness, Crisis & Loss* 12, nr. 3 (2004): 216–17, <https://doi.org/10.1177/1054137304265754>.

Kroepsch, Adrienne, Elizabeth A. Koebele, Deserai A. Crow, John Berggren, Juhi Huda en Lydia A. Lawhon, 'Remembering the Past, Anticipating the Future: Community Learning and Adaptation Discourse in Media Commemorations of Catastrophic Wildfires in Colorado'. In: *Environmental Communication* 12 (2018) 1, pp. 132–147.

Leydesdorff, Selma, *Het water en de herinnering. De Zeeuwse watersnoodramp*. Amsterdam: Meulenhoff, 1993.

Rigney, Ann, 'Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory'. *Journal of European Studies* 35, nr. 1 (2005): 011–028, <https://doi.org/10.1177/0047244105051158>.

Singleton, John, *Economic and Natural Disasters since 1900: A Comparative History*. Cheltenham, VK: Edward Elgar Publishing.

Kees, Slager, *De ramp: Een reconstructie*. 1ste dr. Goes: De Koperen Tuin, 1992.

Szpunar, Piotr M. en Karl M. Szpunar, 'Collective future thought: Concept, function, and implications for collective memory studies'. In: *Memory Studies* 9 (2016) 4, 376–389.

Zuiderent, Ad, *Na de watersnood. Schrijvers en dichters en de ramp van 1953*. Amsterdam: Querido, 2003.